

K výskumu kazateľskej literatúry

Erika Brtáňová

BRTÁŇOVÁ, E.: Study of sermon literature

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 6, pp. 551-555

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.6.1>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1216-9455>

Key words: Slovak literature, sermon literature, homiletic writing, present state of research

Sermon literature, as documented by manuscripts and prints archived in Slovak memory preservation institutions, played an important role in Slovak literature of older periods since as early as the Middle Ages. Texts of sermons testify to the key developmental processes in the history of Slovak literature, document the changes in languages used (leading to the use of the native language – Slovak), and reflect the values and topical issues of individual periods. Other fields of research – besides theology – started focusing on Slovak homiletic literature after the Velvet Revolution when religious genres started enjoying greater scholarly interest. The widening of research focus so that it would encompass new themes and research viewpoints can most readily be observed in monographs from the fields of philology, history, and literary history. Religious writing is also the focus of three research projects concentrating on Slovak and Central European texts. A common feature of these is a mutual cooperation between specialists and intensified academic communication and exchange of experience on the international level.

Kľúčové slová: slovenská literatúra, kazateľská literatúra, homiletická tvorba, aktuálny výskum

Počiatky kazateľskej literatúry súvisia s novým rozvojom písomníctva, ktorý nastal po schválení kresťanského náboženstva ako rímskeho štátneho kultu v 4. storočí. Kázeň ako funkčná forma rečníckeho prejavu kresťanského kazateľa bola výsledkom spojenia antickej rétoriky s kresťanským rečníctvom, ktoré nadviazalo na židovskú korporatívnu tradíciu výkladu a komentovania biblického textu. Prostredníctvom cirkvi rétorika znovu začala fungovať v spoločenskom živote. Miesto starej ekklésia gréckeho mesta sa formovala nová ekklésia kresťanského ľudu.

V slovenských pamäťových inštitúciách sa zachovalo množstvo textového materiálu, ktorý svedčí o pestovaní a rozšírení kázňového žánru. Len v kódexoch, ktoré spájame so stredovekom ako s prvým slovenským literárnym obdobím, sa nachádzajú odpisy kazateľských zbierok a kázni asi od šesťdesiatich pôvodcov. Kázeň si udržala svoje dominantné postavenie aj v neskorších obdobiach: v renesancii, keď sa domáca autorská obec posilňuje, i v baroku, keď sa tlačena produkcia rozrastá a stáva sa dostupnejšou. Pod vplyvom českých exulantov sa v protestantských kruhoch začalo najprv s vydávaním pohrebných kázni. Medzi najstaršie zachované tlače patria dve reči prednesené na pohrebe palatína Juraja Turza (1567 – 1616): latinská reč superintendenta Izáka Abrahamidesa *Oratio exequialis* (1617) a česká reč biskupa Eliáša Lániho *Kázani pohřební* (1617). Na počiatku tlačenej kazateľskej produkcie v domácom jazyku (v kultúrnej západoslovenčine) stojí kazateľská zbierka člena rehole pavlínov Alexandra Máčaja *Panes primitiarium aneb Chleby prvotín* (1718). Začiatky intenzívnejšieho vyhľadávania a sprístupňovania tlačenej kazateľskej literatúry v okruhu katolíckeho kňazstva sú spojené s vydavateľskou aktivitou Slovenského učeného tovaríšstva (*Dvanáctero kázání*, 1796). Kázne, ktoré dokladajú jazykový vývin smerujúci jednoznačne k slovenčine, zahrnuli do svojich edícií Michal Rešetka (*Kázne príhodné*, 1831 a 1835) a Andrej Radlinský (*Poklady kazateľského rečníctva*, 1848 – 1853).

Ak Jozef Minárik hovorí, že „niet prísnej deliacej čiary medzi staršou a novšou literatúrou, že novšia literatúra je zákonitým pokračovaním staršej literatúry, že tu ide o jeden, i keď veľmi diferencovaný literárny proces“ (Minárik 1990: 172), v plnej miere sa to vzťahuje na kázňovú tvorbu. Ani nové kultúrne nánosy neprekryli formálne a obsahové náležitosti jej textov. František Vířazoslav Sasínek vo svojej štvorzväzkovej zbierke *Poklad kazateľský* (1891 – 1892) rozvíja analogické úvahy o kázni ako členitom organizme podobnom stromu a o kazateľovi ako staviteľovi-architektovi, ktoré sa objavujú v stredovekých kazateľských príručkách typu „artes praedicandi“. Svojím dôrazom na logiku a metodológiu sa však F. V. Sasínek vyníma spomedzi svojich súčasníkov, pretože od začiatku 19. storočia stráca rétorika postupne svoje postavenie v sústave školských predmetov a nahrádza ju výučba slohu a základov logiky (Lausberg 1960: 60).

Sasínkova zbierka vyšla ako prvý z autorských projektov časopisu pre katolícke kňazstvo *Kazateľna* (1880), ktorý až do roku 1908 redigoval František Richard Osvald. Ešte pred tým vychádzali dva katolícke kazateľské časopisy: *Slovenský Sion* (1869 – 1873) vydávaný Jánom Vincentom Havlíčkom a *Kazateľ* (1874 – 1880) vydávaný Pavlom Blahom. Evanjelickí kňazi mali k dispozícii periodikum *Korouhev na Sionu* (1878 – 1883), ktorý redigovali Michal Boor a Ján Pravoslav Leška, a tiež kazateľský mesačník *Slovo života* (1881 – 1982), ktorý vydával Leopold Abafi v dolnozemskej Aradáci (vo Vojvodine v dnešnom Srbsku). Uvedené periodiká sú

dôkazom, že tlačaná kazateľská produkcia mala v 19. storočí stúpajúcu tendenciu, čo bol dobový jav príznačný pre celý európsky kultúrny priestor. Skladaním kázni a príležitostných rečí si kazatelia, ktorí sa presadili ako spisovateľské osobnosti, cibrili rétorické zručnosti a zdokonaľovali jazyk a štýl.

Kazateľská literatúra napriek svojmu nespochybniteľnému významu stála pomerne dlhý čas na okraji pozornosti slovenských literárnych historikov, hoci na dôležitosť takto zameraného výskumu viacerí z nich poukazovali. Na širší kultúrnohistorický rozmer kázni a modlitieb upozornil už Andrej Mráz: „Ich rozborom aj zo stránky vlastností všeobecnejšie literárnych získali by sme vzácne poučenie o vzdelanostnej podobe čias.“ Kázne označil za produkty „vyspelej rečníckej a teologickej kultúry“ (Mráz 1948: 50, 52). Július Noge pokladal kazateľskú literatúru „za najrozšírenejšiu, ale z hľadiska vývinu prózy za najmenej preskúmanú“ (Noge 1968: 329). Okrem dominantného rečníckeho štýlu videl v nej „i prvky iných štýlov, priamo zárodoky prózy jednak životopisno-dokumentárnej (napr. v niektorých pohrebných kázňach), jednak umeleckej, v tzv. exemplách – príkladoch v kázňach hojne uvádzaných“ (Noge 1968: 329). Poetike kázni obdobia baroka boli venované štyri podnetné barokologické príspevky: miestom poézie vo františkánskych kázňach sa zaoberal Celestín Lepáček (1942), ľudové prvky v kázni Joachima Kalinku s dôrazom na ideovo-umeleckú stránku analyzoval J. Minárik (1959), reflexiou etických a sociálnych otázok v pašiových kázňach františkána Pavlína Bajana sa zaoberal Milan Hamada (1992) a na potrebu detailného štúdia teoretických otázok homiletiky upozornila Gizela Gáfriková (1996).

Spomenúť treba ešte dve zásadné práce, ktoré poskytujú sumár poznatkov a vedomostí potrebný na orientáciu v problematike homiletickej tvorby z hľadiska teológie. Monografia katolíckeho teológa Štefana Faitha *Kazateľské rečníctvo* (1944) na počudovanie unikla pozornosti takmer všetkých doterajších bádateľov, vrátane teológov, čo spôsobila zrejme jej nedostupnosť. Hoci je Faithova práca zameraná na potreby kazateľskej praxe obdobia prvej polovice 20. storočia, prináša veľmi cenné teoretické poznatky. V rámci formálnej rétoriky sa zaoberá kázňou ako rétorickým dielom a podáva ilustratívne príklady z dejín slovenského katolíckeho kazateľstva. O Faithovom vynikajúcom rozhlade v problematike svedčí odborníkmi recipovaná štúdia *Slovenskí katolícki kazatelia XVIII. storočia* (1941). Evanjelický teológ Ján Michalko v monografii *Kázňové smery* (1955) najprv všeobecne charakterizoval evanjelickú kázňovú tvorbu z obdobia do vydania tolerančného patentu a v období od tolerancie až do roku 1950 vyznačil jednotlivé „postavy veľkých kazateľov“ a komentoval ich kazateľské výkony.

Od deväťdesiatych rokov 20. storočia sa výskum kazateľskej literatúry začal realizovať na akademickej pôde – v Ústave slovenskej literatúry SAV v Bratislave, ktorého výsledkom bola publikácia Eriky Brtáňovej *Stredoveká scholastická kázeň* (2000). Zborník *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia* (2006), zostavený pracovníkmi Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, jazykovedcami Jurajom Hladkým a Elenou Krasnovskou, priniesol pohľady odborníkov širšieho spektra disciplín – jazykovedy, teológie, histórie, literárnej vedy a dejín knižnej kultúry. Dôležité sú aj výskumy mladšej generácie bádateľov. Medievalistka Stanislava Kuzmová sa v monografii vydanéj a ocenenéj v Poľsku *Preaching Saint Stanislaus. Medieval Sermons on Saint Stanislaus of Cracow, His Image and Cult* (2013) zaoberá kultom

554 svätého Stanislava v kazateľskej tvorbe. Kniha Marcely Andokovej *Rečnícke umenie sv. Augustína v kázňach k stupňovým žalmom* (2013) je príspevkom k antickej kultúre slova. Erika Juríková predstavila v práci *Panegyrické tlače z produkcie trnavskej tlačiarne* (2014) latinské panegyriky trnavskej proveniencie *Columba laureata*. Róbert Horka podal v publikácii *Novoobjavená homília sv. Augustína Dolbeau 2 „De Oboedientia“* (2015) analýzu Augustínových homílií spolu s komentovaným prekladom. E. Brtáňová pripravila výber z kázňovej tvorby slovenských spisovateľov *Slovo Pánovo zostáva naveky* (2018). Zatiaľ posledným monografickým príspevkom k vyrovnaniu výskumných podlžností je súbor štúdií z roku 2019 *Z dejín kázňovej prózy I.*, ktorý vznikol v spolupráci Ústavu slovenskej literatúry SAV a Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Prahe a editorov E. Brtáňovej a Daniela Soukupa. Ďalší zväzok tohto radu je v štádiu edičnej prípravy.

V súčasnosti sa výskumu kazateľskej literatúry intenzívne venujú tri slovenské riešiteľské kolektívy. Na Katedre klasickej a semitskej filológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave vznikol projekt Marcely Andokovej *Formálna a obsahová analýza hovorovej latinskej reči v neskej antike na podklade kazateľskej činnosti Aurelia Augustina* (VEGA 1/0801/20). Má nielen postihnúť formálnu stránku Augustínových homílií, ale tiež stanoviť prekladateľské zásady, ktoré pomôžu sprístupniť autentickú latinskú reč s použitím štylistických prostriedkov, zvlášť zvukových figúr v národnom jazyku s ohľadom na súčasného recipienta. Kolektív z Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského pod vedením S. Kuzmovej pracuje na výskumnej úlohe *Vzory a mechanizmy sociálnej komunikácie v kazateľstve na území dnešného Slovenska od stredoveku do raného novoveku* (VEGA 1/0881/21). Riešitelia sa usilujú zmapovať komunikačné mechanizmy spojené s kazateľskou činnosťou a praxou prebiehajúcou v období od 13. do konca 16. storočia na území dnešného Slovenska, v kontexte uhorského a stredo európskeho vývinu. Ide predovšetkým o zhodnotenie vplyvu učenia náboženského i nenáboženského charakteru na širšie vrstvy populácie a takisto vplyvu meniacej sa situácie vo vzdelávaní kňazov sprostredkovaného univerzitami a rehoľnými rádmami v regióne i rozvíjajúcim sa mestským prostredím. Pracovníci Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave pod vedením Petra Zubka v spolupráci s Ústavom slovenskej literatúry SAV riešia grantovú úlohu *Slovenská kázňová spisba v 19. storočí* (APVV-19-0158). Okrem dôsledného preskúmania pôvodnej kazateľskej tvorby z hľadiska dejín jazyka a literatúry sa sústreďujú na preklady kázní z iných jazykov (najmä latinčiny, francúzštiny a nemčiny) do slovenčiny a pastierskym a apoštolským listom uhorských katolíckych biskupov adresovaných slovenskému obyvateľstvu, ktoré P. Zubko sprístupnil v samostatnej edícii *Tento list z kazateľnice ohlasovať budete* (2021).

Hoci toto zhrnutie dosiahnutých výsledkov v podobe kníh a aktuálnych projektov nezahŕňa publikované kratšie príspevky a bibliografické súpisy, s potešením možno konštatovať, že slovenský výskum kazateľskej literatúry úspešne napreduje. Jeho pridanou hodnotou je spolupráca na národnej úrovni a vzájomná výmena skúseností so zahraničnými odborníkmi.

Literatúra

- FAITH, Štefan, 1944. *Kazateľské rečníctvo*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela, 1996. K problému rozširovania fiktívnosti a „pravdivosti“ exempla v barokovej homiletike. In SKLADANÁ, Jana, ed. *Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Bratislava: Veda, s. 32-43. ISBN 80-224-0493-4.
- HAMADA, Milan, 1992. Fenomén františkánstva v slovenskej kultúre 2. polovice 18. storočia (pamiatke V. J. Gajdoša). In *P. Paulín Bajan OFM (1721 - 1792) a slovenská hudba, literatúra, jazyk v 18. storočí*. Bratislava: Serafin, s. 29-39. ISBN 80-85310-24-4.
- LAUSBERG, Heinrich, 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München: Max Hueber Verlag. ISBN 3515091564.
- LEPÁČEK, Celestín, 1942. Poézia vo františkánskych kázňach zo 17. storočia. *Sborník Matice slovenskej*, roč. 20, s. 191-218.
- MRÁZ, Andrej, 1948. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- MICHALKO, Ján, 1955. *Kázňové smery*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius.
- MINÁRIK, Jozef, 1959. Folklorne prvky v staršej slovenskej literatúre s osobitným zreteľom na kázeň Joachima Kalinku z r. 1648. *Slovenský národopis*, roč. 7, č. 2, s. 201-222.
- MINÁRIK, Jozef, 1990. K problematike staršej slovenskej literatúry. *Slovenská literatúra*, roč. 37, č. 2, s. 172-194. ISSN 0037-6973.
- NOGE, Július, 1968. Prvky umeleckej prózy v slovenskej literatúre predklasicistického obdobia. *Slovenská literatúra*, roč. 15, č. 4, s. 321-331.
- SASINEK, František Vítazoslav, 1891 - 1892. *Poklad kazateľský 1 - 4*. Ružomberok: Karol Salva.

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: erika.brtanova@savba.sk